

## Техніка мовлення

- Компоненти техніки мовлення вчителя:
  - • сутність поняття "техніка мовлення";
  - • критерії оцінки голосу (сила, висота, тембр);
  - • основні якості педагогічного голосу;
  - • гігієна голосового апарату педагога;
  - • характеристика мовленнєвого дихання;
  - • сутність поняття "дикція";
  - • орфоепічна правильність мовлення та засоби милозвучності української мови.
- Фонологічні засоби мовлення.
- Розвиток професійного мовленнєвого слуху вчителя-логопеда.
- Шляхи вдосконалення техніки мовлення:
  - • робота над мовленнєвим диханням,
  - • робота над голосом,
  - • прийоми, що вдосконалюють дикцію.

### Компоненти техніки мовлення вчителя

Техніка мовлення як технічний компонент мистецтва мовлення виступає одним із факторів мовленнєвої майстерності педагога (за О.О. Мурашовим). Будь-які порушення техніки усного мовлення миттєво позначаються на культурі мовлення вчителя-логопеда і цілком обґрунтовано викликають недовіру як до нього самого, так і до результатів його професійної діяльності.

Розглянемо зміст терміну "техніка мовлення".

У театральній енциклопедії техніка мовлення визначається як істотний елемент акторської майстерності. Він пов'язаний із звучністю, гнучкістю, обсягом голосу, розвитком дихання, чіткістю і ясністю вимовляння (дикцією).

Проте вдосконалення мовленнєвої техніки потребують не тільки актори, а й представники інших мовленнєвих професій, в тому числі і педагоги. Важливо не тільки те, ЩО сказано, але і ЯК сказано, як співвідноситься зміст із звуковою формою у конкретній мовленнєвій ситуації.

Для вчителя володіння основами техніки мовлення, які базуються на театральній педагогічній системі К. С. Станіславського, сприяє "вмінню красиво і просто говорити, і є елементарним показником професійної якості та слугує основою створення того мовленнєвого середовища, яке б сприяло розвитку у дітей мовленнєвих умінь і навичок". Адже, за словами А.П. Чехова, "для інтелігентної людини погано говорити повинно бути такою ж непристойністю, як і не вміти читати і писати".

Мовленнєва техніка – це сукупність елементарних прийомів фонаційного дихання, мовленнєвого голосу і дикції, доведених до ступеня автоматизованих навичок, що дає змогу вчителю з максимальною ефективністю здійснювати мовленнєвий вплив.

Володіти технікою мовлення – це означає володіти тісно пов'язаними між собою елементами: голосом, фонаційним диханням, дикцією, дотримуючись норм орфоепії. Мовлення вчителя – передусім звукове мовлення. Виконуючи найважливішу соціальну функцію спілкування, воно, як і будь-яка інша звукова система є акустичною, і, оскільки належить людині, його не можна розглядати поза психофізіологічною діяльністю. Соціальний (лінгвістичний) аспект мовлення вивчає фонологія, акустико-фізіологічний – фонетика. У цьому розділі розглядаються питання мовленнєвої техніки вчителя з фонетичних позицій. З цих позицій усне мовлення становить озвучений видих, тому першим елементом мовленнєвої техніки вчителя можна вважати Фонаційне (мовленнєве) дихання. Однак дихання є лише енергетичною базою мовлення. Інший її найважливіший компонент – мовленнєвий голос, тому мовленнєва техніка включає навички голосоведіння.

Враховуючи, що звучання голосу саме по собі ще не визначає процес мовлення, і те, що його змістовна сторона пов'язана з утворенням системи членороздільних звуків – носіїв змісту, мовленнєва техніка вчителя включає також дикцію, тобто уміння правильно вимовляти голосні і приголосні звуки.

Подібний розподіл техніки мовлення на окремі елементи надто умовний і проводиться лише для зручності теоретичного аналізу звукового мовлення. Живе мовлення – складний динамічний процес, у якому тісно взаємопов'язані і взаємообумовлені всі названі елементи мовленнєвої техніки.

Отже, **техніка мовлення** – це базовий компонент професійної майстерності педагога, який пов'язаний із формуванням педагогічного голосу, фонаційного дихання, чіткої дикції та орфоепічної правильності мовлення і є засобом педагогічного впливу.

## Характеристика елементів техніки мовлення

### Голос

Домінуючим елементом техніки мовлення вважається голос. Джерелом набуття енергії голосу, безумовно, є дихальна система. Голосові зв'язки є регулятором постачання енергії. Вони працюють на зразок клапанів, утворюючи голосову щілину, яка і є місцем народження голосу. До резонаторів відносять порожнини рота, носа, глотки, надгортанної сфери, крім того, повноцінними резонаторами є трахея і бронхи.

У науковій літературі поняття "голос" трактується по-різному. Щоб внести термінологічну ясність, ми вважаємо за доцільне так інтерпретувати це поняття: голос – це звук, звучання, яке створюється в результаті проходження повітря між вібруючими голосовими складками; або сукупність різноманітних за висотою, силою і тембром звуків, які видає людина за допомогою голосового апарату.

Без голосу не утворюються голосні звуки, сонорні, дзвінкі приголосні – при їх вимові голосові зв'язки зімкнені.

Раніше вважали, що робота голосових зв'язок проходить пасивно, під впливом повітряного дихального струменя, подібно коливанню язичків на баяні. Але дослідження французького вченого Р. Юссона показали, що голосові зв'язки людини під впливом потоку повітря коливаються не пасивно, а, як і всі м'язи тіла, активно скорочуються під впливом ритмічних імпульсів, які проходять по нервах з центрів головного мозку із звуковою частотою. Ця теорія голосоутворення свідчить про те, що розвиток голосу повинен проходити під контролем свідомості, а не автоматично. Голос є одним з найважливіших комунікативних засобів. Він забезпечує інтонацію, тональну характеристику висловлення. Саме завдяки голосу часто ЯК перетворюється в ЩО сказане, суттєво доповнюючи або навіть змінюючи зміст мовлення.

Основними критеріями оцінки голосу є сила, висота та тембр.

**Сила звуку** – це об'єктивна величина, яка характеризує енергію звуку. Але трапляються випадки, коли сильний голос сприймається як тихий, або зовсім його не чути. Тому ми використовуємо поняття гучність, голосність голосу. Це суб'єктивне слухове відчуття інтенсивності (сили) звуку, яке утворюється в результаті роботи голосового апарату. Цей парадокс пояснюється різною частотою звуків. У природі зустрічаються сильні звуки дуже низького частотного діапазону – інфразвуки, і дуже високого – ультразвуки, які людське вухо не сприймає (прикладом може стати "голос моря", за допомогою якого спілкуються морські тварини). Таке обмеження слуху можна вважати позитивним для людини. Якщо б ми мали здатність сприймати інфра- та ультразвуки, якими багата природа, то ми назажди були б позбавлені тиші.

Зміна сили голосу залежить в основному від амплітуди коливань голосових зв'язок: чим більше амплітуда, тим сильніше голос. Сама амплітуда визначається напором видихуваного повітря. Чим потужніше видих, чим більший об'єм легень, тим голосніше, сильніше голос. Значний вплив на силу голосу мають резонаторні порожнини надставної труби (глотка, порожнина рота, носова порожнина), які виступають підсилювачами звуку.

Професійне володіння голосом передбачає в педагогічному спілкуванні використання безліч градацій гучності великого динамічного (гучного) діапазону. Частіше всього вчитель говорить не дуже тихо, але і не надто голосно; йому необхідно мати голосовий "запас міцності". Бувають випадки, коли вчителю потрібно промовити щось з найбільшою гучністю. Це може бути заклик, виконання героїчної лірики або виступ у великій аудиторії, чи залі без мікрофона тощо. Головне при цьому не перейти на крик і не зірвати голос.

Гучність голосу в багатьох випадках обумовлена особливостями слухового самоконтролю мовця. Так вчитель мимовільно збільшує гучність свого голосу, коли в класі панує гамір. У цьому випадку мимовільне збільшення гучності відбувається за рахунок підсилення роботи дихальних м'язів і підвищення частоти коливань голосових зв'язок (використання верхньої частоти діапазону). Така некерована реакція на шум нераціональна і часто призводить до хвороб голосового апарату. Щоб голос було чути на тлі шумової перешкоди, потрібно, передусім, потурбуватися про формування шумостійкого тембру, тобто про підсилення відповідних обертів за допомогою ротових і глоткових резонаторів.

**Висота голосу** – це суб'єктивне слухове відчуття частоти звуку, утвореного в результаті проходження повітря між голосовими зв'язками, які періодично змикаються і розмикаються. Чим частіше коливаються голосові зв'язки, тим вище голос.

Частота коливань голосових зв'язок у свою чергу залежить від довжини, товщини і напруження голосових зв'язок

Розрізнення висоти голосу залежить від натренованості слуху і природних даних.

Зміна висоти основного тону голосу у процесі звичайного мовлення визначає інтонацію речення (питання, оклик тощо). Мовлення позбавлене інтонації монотонне, невиразне, неемоційне.

У професійних акторів, вокалістів виміром майстерності є володіння висотним діапазоном. Для вчителя це також важлива умова. **Діапазон** – (з грецьк. dia pas n – через всі струни) – це сукупність звуків (тонів), які можуть бути відтворені даним голосом. Діапазон визначається як інтервал між найнижчим і найвищим звуком (тоном) у межах можливостей даного голосу. Висотний діапазон залежить від багатьох факторів: віку, анатомо-фізіологічних особливостей голосового апарату, емоційного і фізичного стану вчителя, стану його навичок. В процесі цілеспрямованої роботи над голосом діапазон ще більше розширюється. Великий висотний діапазон необхідний вчителю для збільшення виразних і образотворчих можливостей голосу, мелодійного мовлення, який допомагає йому при виконанні різних за жанром художніх творів. Дітям буде цікавіше слухати пояснення матеріалу таким вчителем, який володіє різнобарвним, мелодійним діапазоном, а не веде урок монотонним голосом. Ось чому вчителю необхідно прагнути до того, щоб голос охоплював максимум градацій звучання.

Не менш важливе уміння точно сприйняти мелодію мовлення, тобто вловити на слух всі висотні зміни голосу, – це одна з необхідних умов ефективного педагогічного спілкування. Розвиток професійного мовленнєвого слуху ми розглянемо нижче.

Варто врахувати, що висота голосу визначається частотою коливань голосових зв'язок (числом зімкнення і розімкнення в секунду). Маса і довжина голосових зв'язок у жінок і дітей менша, ніж у чоловіків. Саме тому жіночі і дитячі голоси звучать в цілому вище чоловічих.

### Класифікація голосів

ГОЛОС	чоловічий	жіночий	дитячий
Високий	тенор	колоратурне сопрано сопрано	дискант

Середній	баритон	мецо-сопрано	–
Низький	бас	контральто	альт

Відомо, що розвиток гортані людини та її голосових зв'язок тісно пов'язаний із функцією статевих залоз. Статеві гормони стимулюють зростання гортані та появу решти ознак статі. В історії співу дуже відомими були співаки-кастрати. У кастратів ріст тіла був посилений, легені виростили величезними, але залишалася будова маленької дитячої гортані. Таке анатомічне співвідношення давало можливість тягнути ноти великої звучності та неймовірної довжини – більше однієї хвилини!

Тембр **голосу** (фр. *tembre* – дзвіночок) сприймається синтетично як специфічне забарвлення голосу. Він дозволяє відрізнити людей за голосом, навіть якщо висота, гучність та тривалість звучання цих голосів однакова. Тембр голосу має важливе значення у комунікативній дії. Значно легше встановити контакт із співрозмовником або з аудиторією, якщо мовець володіє приємним, красивим тембром голосу. Потрібно звернути увагу на те, що тембр голосу може бути *спонтанним* (мимовільним) та *креативним* (спеціально сформованим). Ці ознаки проявляються у діяльності вчителя у різних ситуаціях і при різних психічних станах.

Спонтанний тембр характерний для непоставлених голосів і помітний особливо тоді, коли мовець схвилюваний або ускладнений слуховий контроль. На основі спонтанного тембру можна безпомилково визначити фізичний і емоційно-психологічний стан мовця. Креативний тембр притаманний сформованим, поставленим професійним голосам. Він формується для передачі голосом тільки тих емоцій і фарб, які безпосередньо стосуються поставленого мовленнєвого завдання. Наприклад, актори, продавці у метро, на базарах, професійні жебраки.

Учитель спроможний в широких межах змінювати тембр свого голосу як мимовільно, так і цілеспрямовано. Для професійного володіння голосом вчитель має знати, що тембр голосу залежить в основному від характеру зімкнення голосових зв'язок і роботи резонаторів порожнин глотки, рота і носа. Чим щільніше змикаються голосові зв'язки, коливаючись в горизонтальній площині, тим більш гучним, "густим" виходить тембр.

У вчителів частіше за все спостерігається хриплість і сиплість голосу, які є наслідком нескоординованості роботи дихання і голосоутворення, а також пошкодження голосових складок та інших ділянок мовленнєвого апарату. Крім того, хриплість і сиплість можуть з'являтися як результат порушень функціонування нервової й ендокринної систем. Все це стосується спонтанного тембру і його дефектів.

Важливо відзначити, що всі характеристики голосу – висота, сила, тембр – тісно взаємодіють. Так, гучність зростає з висотою голосу. У зв'язку з цим часто з'являється термінологічна плутанина. Наприклад, вчителі говорять: "Підвищ голос, щоб тебе було краще чути", або "Ви чому розмовляєте на підвищених тонах?",- при цьому йдеться не про висоту голосу, а лише про ступінь його гучності.

Щоб сформувати професійно значущі якості голосу, треба спеціально вчитися. Оскільки педагогічний голос – це професійно сформований голос, який повною мірою забезпечує звукову сторону педагогічного спілкування.

Крім педагогічного голосу можна згадати інші професійні голоси – вокальний голос, командний голос, сценічний (акторський) голос, дикторський голос. Набір необхідних якостей для кожної професії достатньо специфічний.